

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Др *Игруйин* СТЕВОВИЋ

(Београд)

ПРИЛОЗИ КАО ВРСТА РЕЧИ

(Функција прилога)

1. Нико до сада није ни сумњу изјавио да су прилози посебна врста речи, и нико неће прилоге помешати са речима које друге врсте, иако је код њих, скоро по правилу, придевско, именичко, глаголско или заменичко и бројно стварно значење. Па ипак прилози су до данас остали она врста речи која је понајмање одређена и недовољно разграничена од других врста речи, а често се у ову класу речи сврставају све оне речи које се не могу поуздано укључити ни у коју другу врсту речи. Разлог за ово треба тражити у факту што и остале врсте речи нису довољно и тачно дефинисане, што за основ класификације речи на врсте није увек узета *функција врста речи*, већ се за основ узима често стварно значење речи или синтаксичка употреба речи. Међутим, ни стварно значење код речи, ни синтаксичке функције облика речи — нису специфична особина (*differentia specifica*) за класирање речи у врсте речи, већ то мора бити функција врста речи или њихово структурно-граматичко значење, које представља посебну структуру (оформљеност) њиховог стварног значења. Синтаксичке функције падежа и глаголских облика темеље се управо на именичкој функцији предметности и глаголској функцији појавности, процесуалности, дакле на функцијама врста речи, па сад функција облика не може бити основ за класификацију ових речи у врсте речи.¹ А стварно значење речи

¹ Духовита је и врло значајна примедба Л. Шчербе као критика дефиниције именица као речи које имају падеже: „Уосталом, сумњиво је да ми *сито*, *медвед* сма-трамо именицама зато што их мењамо по падежима: пре ће бити да их ми мењамо по падежима зато што су именице“. (В. М. Жирмунский, *Вопросы теории чешской речи*. Л. 1968, стр. 18). Дакле, нису именице зато именице што имају падеже, већ имају падеже зато што су именице — што је њихово стварно значење у структури предметности.

такође не може бити основ за класификацију речи у врсте речи, јер стварно значење може бити заједничко код речи различитих врста речи: исп. *кућа* : *кућни* : *кућини*; *ићи* : *ићак* : *иће*, *бео* : *белина* : *белини*.

Још се при дефинисању врста речи њихове подобности (или неподобности) за повезивање у синтагме називају врло често њиховим *синтаксичким* особинама: нпр. именица везује придеве и остале атрибутске речи, а никако прилоге, глагол везује прилог уза се, а придев никако. Међутим, то су *синтагматске везе* са називном функцијом, које су на нивоу тзв. *језичке номинације*, „створене“ везе, управо на темељу *функција врста речи*: именичка предметност управо везује придев који има функцију особине предмета, а глагол, чије је стварно значење у структури (функцији) појаве предмета временско-просторне, по неопходности тражи и везује прилог чије је стварно значење у структури (функцији) околности (време, место, начин, узрок и сл.) — без обзира што је стварно значење код прилога у ствари стварно значење придева, именице (падежа), глагола, броја, заменице, или каквог израза у прилошкој функцији.

Но ово је све повезивање пунозначних речи у *синтагме* на нивоу језичке номинације, створене везе које постоје и изван реченице у општем лексичком фонду, и као такве улазе у реченицу са својом називном функцијом као и посебне речи што улазе. *Синтаксичке везе*, пак, синтаксичке функције облика речи, које се конституишу у сфери реченичних предикативних категорија лица, времена и начина, у ствари су живе, слободне, актуелне везе (односи) у акту језичке праксе и примене речи на нивоу тзв. *језичке комуникације*. Према томе, при свакој лингвистичкој анализи језичких факата, било на нивоу језичке номинације било на нивоу језичке комуникације, мора се код речи јасно разграничавати, на једној страни, *стварно значење* које је по природи сазнајно-садржајна вредност и, на другој страни, *функције врста речи* и *функције облика речи*, које су по природи *структурно-граматичка значења*, тј. посебне структуре (форме) стварног значења, и које су у два сасвим различита језичка плана: номинативном и комуникативном. Наравно, ова унутрашња структура код речи и облика речи огледа се и у самој материјалној гласовној структури речи, у структури *звучне слике*, која није једноставан непрекидан низ говорних гласова, већ такође структура, у којој се издвајају посебни сегменти (морфеме) који одговарају стварном значењу, функцији врста речи, функцији облика речи. Јер *значење*, *функција* (врста речи и облика речи) и *облик*, по учењу проф. А. Белића — чине *вредности речи*, речи као језичког знака.

Свака анализа, ако претендује да буде верна, мора јасно да разграничава *стварно значење*, *функцију врста речи*, *функцију облика флексије*, и *облик* код речи. Наравно, разграничавати не значи одвајати и издвојено узимати. У анализи реченице обично се пропушта основна карика у ланцу ових веза, а наиме *функција врста речи*.

Звучна слика речи, као материјални знак гласовног језика, није просто једноставан, непрекидан низ говорних гласова, већ структура са наслојавањем морфема који су обележје унутрашње структуре, структуре стварног значења у граматичке форме (функције): нпр. *гиб-аиши* : *гиб-ак* : *гишк-осиш* — три структуре истог стварног значења у посебне врсте речи обележене су у структури звучне слике посебним суфиксима: глаголским, придевским, именичким. Или нпр. *йев-ач-ом*: коренски морфем *йев-* носилац је стварног значења (сазнајно-садржајног: исп. *кој-ач-ом*, *нос-ач-ом*, *свир-ач-ом*, *шрк-ач-ом* и сл.), структурни морфем, именички суфикс *-ач* је обележје именичке функције предметности, структуре стварног значења у форму предметности, а морфем *-ом* као флексивни наставак обележје је падежне функције инструментала. Само, треба имати на уму да се ова разграничења, управо као и она која смо чинили при анализи унутрашње структуре језичког знака, не смеју апсолутизовати и поједине саставне делове посматрати издвојене из целине, јер се ова разграничења врше само у анализи и процесу сазнања суштине ове узајамне повезаности саставних елемената у целини. Нпр. сам корен *йев-* не може представљати стварно значење ако се не узме заједно са суфиксом *-ач*, нити је суфикс *-ач* обележје именице без стварног значења, а *-ом* претпоставља именицу *йевач*.

Прилози немају обличку структуру, немају оформљености суфиксом као именице, придеви и глаголи; па су у ери морфолошке граматике били потцењени и названи „аморфне“ речи. Уз то они немају ни флексије, иако су пунозначне речи као и речи са флексијом. Шта више, прилози су облици именица (падежи), глагола, придева или заменица и бројева од којих су постали и још увек постају у знатној мери. Све је то често наводило на мисао да су прилози нека збирна међукатегорија, сабирна врста речи. Међутим речи се дефинишу и сврставају у посебну врсту речи по *функцији*, по унутрашњој оформљености *стварног значења*, а не по облику и значењу. Зар се именице, нпр. *младосиш* и *шейша* по стварном значењу, или нпр. *Бачка*, *Гроцка*, *Брчко*, *Сребрно*, *Нови* по облику и деклинацији могу сврстати у именице? Па ипак су то именичке речи, јер имају именичку функцију предметности.

С. Карцевски, полазећи од *облика* прилога, дефинише прилоге као речи без синтагматске функције, као „необележен“ детерминант

(„à marque zéro“). И, усвајајући Јесперсеново одређивање прилога као речи „треће класе“ (word of the third rank), установљава да су прилози „детерминанти других детерминаната“ (Sur la nature de l'adverbe. *Tra-vaux de cercle linguistique* 6, 1936, p. 107). Гледајући, међутим, на *стварно значење* прилога, које је садржајно пуно значења као код именица, придева и глагола, Карцевски прилоге сада ставља напореда са овим речима као посебну врсту речи — насупрот „помоћним речима“ (предлози, свезе, узвици, речце) које нису пунозначне речи (стр. 107—108). Али већ на стр. 110. он говори како прилошка семантика, њихова пунозначност, „долази у питање“ зато што прилози немају морфолошке структуре, као нпр. именице и глаголи. Карцевски поистовећује структуру звучне слике са функцијом врста речи која је унутрашња структура стварног значења. Он не види структурно-граматичко значење код прилога, оформљеност стварног значења у *функцију околности* као детерминанте глаголске, зато што та структура не постоји у морфолошком саставу прилошких речи. Он има у виду само стварно значење и облик, тј. безобличност, аморфност, (à marque zéro), а оно што је главно, *функцију прилога* или посебну структуру стварног значења, К. нема у виду. А како се може тражити код прилога структура звучне слике кад је код њих управо „туђи“ облик, па и стварно значење „туђе“, тј. именичко, придевско и глаголско, — само сада преструктурирано у прилошку функцију околности, предодређено сада за повезивање у синтагму са глаголом као његова детерминанта. Карцевски, уосталом као и многи други, не види ни функцију предметности код именица. Јер кад анализира и тумачи адвербијализацију инструментала у примеру *Trojka letit streloj*, пише: „Да би постала адверб реч *strela*, у нашем примеру, изгубила је вредност падежа и броја, и било би немогуће да она веже атрибут“ (стр. 108). Битно је овде да је падеж *streloj* изгубио *функцију именице*, структуру стварног значења у форму *предметности*, а нужна последица тога је то што он изгуби падеж и број, као и способност да веже атрибут, јер атрибут везује именичка предметност, функција именице као врсте речи, а не везује га падеж и број. Карцевског заваља морфолошко слагање атрибута. Тек при крају расправе код Карцевског се на једном месту, у тумачењу једног примера, налази нешто што би се могло схватити као наговештај појма функције именице, именичке предметности. Кад тумачи адноминималне инструментале² *dom s mezaninom* или *dom s sobačkoj*, К. објашњава: „материјалност“ [пред-

² Карацевски их, без права, овако квалификује: „Именица такође може имати придодате детерминативе (адвербе И.С.)“.

метност — И.С.] именице Т' [детерминанте — И.С.] знатно је ослабљена (исп. *otec s materju ujehalo*)“ (стр. 111). Па додаје одмах затим да је слабљење „материјалности“, тј. именичке функције предметности још веће у примерима: *dver' v stolovoju, dom na zapore, hvost truboј, nos slivoј* — где је заиста још више разорена именичка предметност, преструктурирана у придев, а никако у прилог, јер адверб не одређује именицу.

2. Врсте речи, онако како се оне дају у граматикама (као крупни наслови појединих одељака), пре личе на неизбежну и незаобилазну из традиције преузету поделу основног језичког материјала (речи), него ли на објекат изучавања и научне анализе. Појмови врста речи ту се јављају као аксиоми, који се у даљој анализи граматичких значења код речи и облика речи уопште не узимају у обзир,³ осим голе констатације да ова или она реч припада овој или оној врсти речи, да је изван облик речи облик одређене врсте речи. То је ниво *разликовања* врста речи само, онако како то чине и обележавају лексикографи, ниво знања које поседује и лаик, сваки припадник датог језика који са великом тачношћу и са задивљујућом лакоћом повезује речи у синтагме, управо на основу функција врста речи, у нивоу тзв. језичке номинације, или, на основу структурног реченичког модела, уме и поуздано зна да слаже (примењује) речи и облике речи у живој језичкој пракси, у реченици као основној јединици говора, примене речи, у нивоу тзв. језичке комуникације, када се људи у друштвеној активности говора (и мишљења) споразумевају.

Већ и сама ова чињеница што се разликовање врста речи неопходно и засведочено намеће лексикографу, граматичару и припадницима извесног језика, сведочи управо то да врсте речи имају несумњиво велики значај и вредност код речи — као *основна класификација* језичког материјала. Само, ова класификација није нека спољашња и формална, рутинска класификација речи у класе, коју је из традиције преузела научна пракса, већ је она суштинска и *стварна класификација* целокупне сазнајно-садржајне стране језичког материјала. Управо, то су основне, посебне *форме* у којима се јавља *сазнајно-садржајна* страна код речи, њихово *стварно значење*. Врсте речи су посебне форме, различите структуре (функције) стварног значења код речи, неопходне форме у којима

³ Тако, нпр. при анализи падежних функција не разграничавају се јасно *праве* падежне функције и *адвербијализоване*, кад падеж губи *именичку функцију* предметности, па према томе нужно се губи и падежна функција, зависни однос номиналне представе. Исто тако *адноминални падежи* губе *функцију именице*: стварно значење именице добија сад структуру *придевске функције*, особине предмета, и падеж са именицом чини *синтагму*.

стварно значење једино може постојати. Јер нема речи које не би биле и нека од врста речи, нема неког општег стварног значења које не би било структурирано (оформљено) у једну од врста речи. Врсте речи су прве и основне граматичке структуре или функције (форме стварног значења) у којима се конституише стварно значење у речи, у врсте речи. Према томе, свака реч је у исто време и нека од врста речи. А смисао тога је да је свака реч и одређена структура (оформљеност) стварног значења.⁴ Речи нису прост *знак* значења, као што су симболи, речи су већ *структуре*, тј. стварно значење (сазнајно-садржајно) оформљено у посебан квалитет (врсту речи): противуречно и недељиво јединство садржине и њене форме. Ова противречност остаје и у свим другим, посебним *граматичким категоријама* речи и облика речи, као битна карактеристика њихова, јер су сва друга структурно-граматичка значења заснована на функцијама врста речи.

3. Именице *дрво, кућа, њас, коњ, камен, вода* итд. — имају своје властито *стварно значење*, које је по природи *сазнајно-садржајно* — везано за наше искуство и наше сазнање о овим реалијама. Ово значење је посебно, индивидуално значење код речи, јер је код сваке од ових именица друго. Оно се још назива и предметно или садржајно, јер оно чини садржај нашег говора, оно што чини сазнајно-садржајну вредност или предмет говора, оно што се преноси сабеседнику. Међутим, сва ова посебна значења код ових именица су *исти* оформљена, сва су она у *структури предметности*, чине појам предмета. Ова форма стварног значења јавља се у језику као *структурно-граматичко значење* код именица или *функција именица* као посебне врсте речи. Ово значење је *заједничко* за све речи именичке класе, оно је апстрактно, категоријално, *класификационо* значење. Ова класификациона значења, узета код свих посебних врста речи, укупно чине основни *систем граматичких значења* (категорија), који собом представља *класификацију* целокупног стварног значења у језику. На овим општим структурним значењима врста речи заснована су посебна граматичка значења (функ-

⁴ Како ми знамо из логике, не може бити ни неког аморфног сазнања, неког сазнања уопште, које не би било оформљено у некој форми сазнања: појам предмета, појам особине предмета, појам појављивања предмета (бића), појам околности, прилика у којима се догађају појаве и сл. Човек не може мислити, сазнавати без језика, шта више сазнање и мишљење се обављају само у материјалу језика. Језик није само *израз* мишљења и *средство* споразумевања, већ и *оруђе* мишљења и сазнања. Без језика човек не би могао ни сазнавати, мислити. Човек је морао напореда научити да мисли и говори, као што и данас мисли док говори — кад мисли чини то у језику свом. Сам акт говора у исто време је и акт мишљења.

ције) појединих врста речи и функције облика речи (падежа и глаголских облика) — као суперструктуре ових основних структура. На именичкој функцији предметности заснована су граматичка значења рода, броја, и падежа код именица, јер се род могао конституисати само код предметних представа живих бића, збрајању подлеже само предмети, а падежи су зависни односи предмета у реченичној структури. Тако именице *белина*, *лејоџа*, *младосић*, или *знање*, *ћевач*, *ћисац*, *одлазак* и сл. управо на основу именичке функције предметности имају род, број и падеж — иако су њихова стварна значења придевска или глаголска, јер су ове именице изведене од придевских и глаголских речи. Овде се јасно види да су граматичка значења рода, броја и падежа ствар именичке предметности, заснована на именичкој функцији, — док су категорије рода броја и падежа неспојиве са придевским и глаголским стварним значењем које је код ових именица. Одавде произилази још један закључак са далекосежнијим значајем: придеви и друге атрибутске речи (придевске заменице, редни бројеви) уопште не могу стварно имати граматичке категорије рода броја и падежа. Оно што ми под тиме код њих подразумевамо, то је само ствар њихове *морфолошке конгруенције*, а она је израз и обележје њиховог редовног повезивања са именицама у синтагме.⁵ А те синтагме су засноване на *именичкој функцији* предметности и *придевској функцији* особине предмета.

Факат је да апстрактне именице (са глаголским и придевским стварним значењем), као и градивне које значе материју — немају множину, све док се њихово значење не оформи поуздано у именичку предметност, јер само предмети подлеже збрајању, а не особине, радње и интегралне материје. И код глагола је категорија броја формална, обличка конгруенција, док стварни број има само субјекат глаголски који је номинална представа: нпр. код *ћишем* и *ћишемо* никако се не може издвојити категорија броја, или рода код *ћисао сам* и *ћисала сам*, јер неке мултипликације код *ћишемо* нема у односу на *ћишем*, нити је стварно *ћисао* мушког рода или *ћисала* женског, већ су број и род везани за субјекат, а код глаголске речи је чиста морфолошка конгруенција као знак и обележје слагања предикатске глаголске речи са својим субјектом.

4. Придеви *зелен*, *црвен*, *свећо*, *ћлав* и сл. имају посебна своја *стварна значења*, која су по природи *сазнајно-садржајна*, као посебна сазнања која су у нашем искуству, али сва ова посебна значења су *истио*

⁵ Види код А. Белића, *О језичкој њрироди и језичком развјуку* 1941, стр. 195, т. 152.

оформљена, јављају се у структури *особине њредмеџа*. И то је *функција њридева* као врсте речи. Ово *сџрукџурно-граматџичко значење*, заједничко за све придевске речи, без обзира на стварно значење које може бити именичко, глаголско, бројно, заменичко, — јавља се као *класификационо значење* код придева, и пресудно је за везивање придева у *синџагме* са именицом. Јер именичка *њредмеџност* природно везује за себе придевску реч са функцијом *особине њредмеџа*. И придеви *кућни*, *њолски*, *дечији*, или *резак*, *сџџак*, *сџџрашљив*, *њлачљив* или *врео*, *зрео*, *увели*, *њрошли*, *сџарен*, *осушен* и сл. — у свему су придевске речи, јер је њихово значење у структури особине предмета, и везују се са именицом у синтагму, без обзира на то што је њихово стварно значење именичко или глаголско. Врсте речи су конструктивно-граматичке јединице језичког материјала, посебне структуре стварног значења речи.

5. Глаголске речи се, такође, групишу у посебну врсту речи на основу *сџрукџурно-граматџичког значења* (функције глаголске), које представља посебну структуру стварног значења глаголских речи. Док функција придевске речи има смисао структуре стварног значења у појам особине предмета, дате и статично узете, дотле функција глагола представља структуру стварног значења у појам *особине њредмеџа временски-њросџџрано схваћене*. То је појам *њојавностџи*, глаголске *њроцесуалностџи*, кад се схвата предмет у појављивању, временски-просторно. Функција глагола је нешто сложенија структура, јер је у појам ове структуре поред стварног значења укључен и појам субјекта — радника,⁶ као и појам времена и простора.

Кад се у тој глаголској структури за њен субјекат везала категорија *говорног лица*, постао је *Verbum finitum*, па смо место рудиментарне предикативности која се налази у функцији глаголске речи добили структурно језгро и основни члан који организује потпуну двочлану реченицу. Из прве и основне граматичке категорије предиктивности, предикативног (говорног) лица, развила се категорија предикативног (говорног) времена (темпус) и даље категорија предикативног (говорног) начина (индикатив и модус), на којима је конституисана реченица као основна јединица језичке *њраксе* и *њримене* речи. Јер преко ових предикативних категорија *садржај реченице* (стварна значења речи које су у саставу реченице) прима аспект *сџварностџи*. Лица говора, према свом положају у акту говора (говорник : сабеседник) једино могу бити поуздана *мера сџварностџи* у нашем говору и нашем мишљењу. Говорник

⁶ А. А. Потебња је учио: појам сваке глаголске радње нужно укључује у себе и појам субјекта-радника.

за сабеседника као и сабеседник за говорника, и њихов говор (мишљење) као реципрочна активност њихова, представљају несумњиву стварност, друштвено условљену субјективно-објективну стварност. Предикативна веза (S : P) која се ствара и опстоји на нивоу језичке праксе и примене речи, у тзв. *комуникативно-референтном плану*, у основи је слободна, жива и актуелна веза, јер има стварност (нестварност) глаголске радње. То је смисао тзв. *синтаксичких функција*, синтаксичких односа који су слободни, живи, актуелни и продуктивни, настали у живој језичкој пракси на нивоу језичке комуникације. Синтаксичке функције имају лични глаголски облици (времена и начина — *Verbum finitum*), јер су у њима управо интегрисане предикативне категорије лица, времена и начина. Исто тако падежни односи, *праве функције падежа*, док су у *плану живог, актуелног односа предикативности* — такође су *синтаксичке функције*, на нивоу језичке комуникације.

Све остале *везе пунозначних речи* и облика речи у реченици (укључујући овде и заменице и бројеве који у примени добијају пуно стварно значење као вариабилно и okazjiоно) нису синтаксичке везе, синтаксичке функције, јер оне нису у плану предикативне, актуелне везе на нивоу језичке комуникације и актуелизације, већ су оне *синтагматске везе* у плану *функција врста речи*, на нивоу језичке номинације. Синтагме се конституишу на функцијама пунозначних врста речи, на функцији управне и зависне речи које су повезане у синтагму. Синтагме постају и опстоје како у реченици тако и изван реченице, али и у једном и у другом случају оне су у *плану функција врста речи*.*

* Наставља се у ЈФ XXXI.